

Samo tri take pogrebne sprevede je do tedaj doživela Ljubljana; leta 1881, ko so pokopali dr. Janeza Bleiweisa, »očeta slovenskega naroda«, leta 1917, ko je umrl Janez Evangelist Krek, »oče majske deklaracije«, in leta 1921, ko so spremili na zadnjo pot dr. Ivana Oražna. – Čeprav so smrt in pogrebne svečanosti v knjigi popisani zelo obširno, sta se avtorja uspešno izognila ceneni senzacionalnosti.

Dr. Ivan Oražen živi med nami predvsem kot velik dobrotnik. Racionalen je opis okoliščin, v katerih je oporoka nastala v letu 1919 – dve leti pred prezgodnjo smrtjo dobrotnika. Avtorja sta se pravilno odločila, da oporoko v celoti objavita, pri čemer pa sta celotno dogajanje aktualizirala z reperkusijami iz časov neposredno po Oražnovi smrti do današnjih dni. – Poglavlje o Oražnovem skladu bo pritegnilo bralca že s podnaslovom. Gre za izredno zanimivo resnično zgodbo o zakladu, ki se je ohranil kljub težavam in situacijam, ki mejijo na resničnost.

Knjiga *Dr. Ivan Oražen* je bogato ilustrirana. Vse ilustracije spremlja zelo obširen in poučen tekst, ki vsebino knjige dopolnjuje na zelo izviren način. Ilustracija knjige je zares nadpovprečno dobra, zadostovala bi »hitremu bralcu«, da že preko ilustracij izve vse, kar je pomembno. – Oprema knjige je zelo lična, tisk odličen, snov je razdeljena v približno enaka poglavja, od katerih bi nekatera, kot na primer *Oražen kot politik* ter *Oražen in sokolstvo*, lahko bili samostojni knjigi. Obsežna priloga virov in literature (246 naslovov) predstavlja pravo poslastico za zahtevnejšega bralca, ker je urejena po sodobnem referenčnem sistemu.

Knjiga je po mojem mnenju ena izmed zelo uspešnih edicij Medicinske fakultete v Ljubljani. Našla bo hvaležne bralce v zdravstvenih krogih, predvsem pri dosedanjih in sedanjih gojencih in gojenkah Oražnovih domov ter pri Oražnovih kostenjeviških rojakih.

Mario Kocijančič

Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1998, 208 strani. (Viri, 13).

V okviru raziskovalnega programa Inštituta za novejšo zgodovino je njegov znanstveni sodelavec dr. Jurij Perovšek pripravil za objavo v zbirki Arhivskega društva Slovenije *Viri* zbornik 48 programov 26 slovenskih političnih subjektov, ki so od leta 1918 do kraljeve diktature leta 1929 oblikovali idejno, socialnogospodarsko in narodnopolitično misel in prakso v političnem življenju na Slovenskem. Te znanstvenokritične edicije virov se je lotil z izkušnjami, ki si jih je pridobil pri izdajah spisov Jožeta Rusa in dokumentov o oblikovanju federalističnega nacionalnega programa KPJ leta 1923, predvsem pa kot uveljavljeni raziskovalec slovenske politične zgodovine med vojnoma, kar je pokazal s svojo monografijo o nacionalni politiki liberalnega tabora v obdobju 1918–1929, s številnimi razpravami, posebej pa tudi s članki v *Slovenski kroniki XX. stoletja* in *Enciklopediji Slovenije*. Prav pri pisanju gesla o političnih strankah za *ES* se mu je porodila ideja, da bi izjemno bogato strankarsko življenje Slovencev in njegovo programsko raznolikost v prvem desetletju jugoslovanske države prikazal tudi neposredno prek virov, s čimer bi dal tudi nov prispevek k udejanjanju pogosto izraženih stališč, naj pomembne zgodovinske procese osvetljujejo tudi dokumenti-sami. Zastavljena naloga je imela v marsikaterem pogledu tudi aktualni značaj. V prvem desetletju jugoslovanske države je »namreč prišlo do pravega izbruha političnostrankarskega življenja na Slovenskem, s katerim se težko primerja celo sedanji čas,« pri čemer je treba poudariti, da se je edino v tem obdobju v času obstoja prve in druge Jugoslavije politično dogajanje »razvijalo v pogojih večstrankarske politične demokracije« (str. 5). Politične stranke, združenja in organizacije so se morale v svojih programih opredeljevati do vseh temeljnih vprašanj bodoče usode slovenskega naroda, do idejne, socialnogospodarske in narodnopolitične problematike, zavzeti so morale stališča do ustavnopravnega položaja Slovenije v jugoslovanski državi, do komunizma in fašizma ter temeljev demokracije, skratka že tedaj se je pojavljalo tudi »precej tistih političnih zamisli in narodnoemancipacijskih zahtev, ki so danes že trdno vgrajene v sistem evropske politične

demokracije, ali pa jih je udejanil šele pravkar pretečeni zgodovinski čas« (str. 19); o nekaterih tedaj zastavljenih vprašanjih pa se na Slovenskem razpravlja še danes.

Zbornik, ki obsega 208 strani, je Perovšek razdelil na štiri vsebinske sklope. Uvodna študija *Politične stranke ter idejne, socialnogospodarske in narodnopolitične usmeritve v slovenski družbi v letih 1918–1929* (str. 5–19) je dragocen pregleden prispevek k osvetlitvi tedanjega pluralističnega strankarskega življenja na Slovenskem, kot tudi značilnosti in pestrosti programskih usmeritev vseh političnih subjektov. Po prikazu njihovega organizacijskega razvoja, stanja strankarskega življenja ob prevratu leta 1918, oblikovanja novih strank, organizacij in združenj, procesa njihovih cepitev in povezav, je najprej osvetlil njihove poglobljene poglede na idejnopolitično in socialnogospodarsko problematiko, nato pa posvetil posebno pozornost njihovim opredelitvam do narodnega vprašanja. Ob tem, tedaj osrednjem problemu, sta se izoblikovala dva bloka političnih subjektov, avtonomistično-federalistični in unitarno-centralistični, sicer pa so Slovenci ostali v idejnopolitičnem pogledu razdeljeni na tri temeljne tabor, katoliškega, liberalnega in socialističnega, nekaj pa je bilo tudi izdvojenih iz njih. Po tem kriteriju je Perovšek tudi v štiri vsebinske sklope kronološko razvrstil tiste relevantne programske dokumente, smotrno izbrane iz strankarskega časopisja in različnega političnega tiska, ki najbolj vsestransko karakterizirajo temeljno usmeritev posameznih političnih strank in skupin. Največ objavljenih programov je bilo oblikovanih ob nastanku političnih subjektov, nadaljnji dokumenti pa osvetljujejo evolucijo strankarskih stališč oziroma njihovih razširitev na novo problematiko ob spreminjanju družbenopolitičnih in socialnogospodarskih razmer v Sloveniji ter njenega pravnega položaja v času Kraljevine SHS. V nekaj primerih je Perovšek uvrstil v zbornik tudi strankarske programske dokumente, ki so nastali še v zadnjih mesecih pred koncem prve svetovne vojne in so bili pomembni za delovanje tradicionalnih slovenskih političnih strank po prvodecembrski združitvi.

Zato je v prvem vsebinskem sklopu najprej prikazal programski razvoj strank liberalnega tabora. Programu Jugoslovanske demokratske stranke z njenega ustanovnega zbora junija 1918, ki je kronološko najstarejši v zborniku, sledijo dokumenti, ki kažejo programsko usmeritev te stranke po vključitvi v vsedrjavno Jugoslovansko demokratsko stranko, in programi vseh novih strank v tem taboru: Samostojne kmetijske stranke, Narodno socialistične stranke, obnovljene Narodno napredne stranke, organizacije Orjuna ter treh liberalnih strank, ki so krajši čas delovale v Prekmurju. V drugem vsebinskem sklopu o programih katoliškega tabora trije obsežni dokumenti (program iz leta 1920, avtonomistični državnopравни program iz leta 1921 in volilni program iz leta 1923) osvetljujejo temeljne značilnosti versko-kulturnega, socialnogospodarskega in predvsem avtonomističnega državnopravnega programa Slovenske ljudske stranke, še dva nadaljnja dokumenta pa tudi posebne zahteve krščansosocialnega delavstva v njenem okviru. Programske zahteve katoliške Kmečke zveze za Prekmurje kažejo njihove lokalne značilnosti.

Tudi tretji vsebinski sklop o socialističnem taboru uvaja programska resolucija Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, sprejeta neposredno pred nastankom Kraljevine SHS. Objavljeni programi strank socialnodemokratske oziroma socialistične in komunistične usmeritve kažejo razcepljenost tretjega idejnopolitičnega tabora v dvajsetih letih in velika programska nasprotja v njem, zlasti glede načina izbojevanja končnih ciljev, pa tudi v pogledih na narodno vprašanje. V sklepnem vsebinski sklop je Perovšek uvrstil programe 12 iz tradicionalnih političnih taborov izdvojenih ter drugih političnih strank in združenj; zato je v programskem pogledu najbolj raznolik. Vsebuje namreč usmeritve, stališča in zahteve Narodne radikalne stranke, manjših kmečkih strank Antona Novačana, združenja in stranke slovenskih avtonomistov Albina Prepeluha, Slovenske kmetijske stranke Ivana Puclja, Narodne ljudske stranke Ivana Šušteršiča pa tudi Političnega in gospodarskega društva Nemecev v Sloveniji, nemške Kočevske kmečke stranke ter promadžarske Neodvisne prekmurske stranke.

Za večjo preglednost je Perovšek pred vsakim poglavjem pripravil oris razvoja obravnavanih političnih strank in skupin. V skladu z ustaljenimi načeli za znanstvenokritične edicije virov je vse dokumente objavil v jezikovno izvorni obliki, tri tudi v nemščini, več pa v prekmurskem narečju. Posebno tehtne so bogate opombe, ki omogočajo boljše razumevanje in uporabo objavljenih programov. Temu je namenjen tudi dodatek, v katerem je podal biografije nad štirideset načelnikov ali članov najvišjih vodstev obravnavanih političnih strank in skupin.

Zbornik Jurija Perovška omogoča celovit pregled temeljnih idejnih, socialnogospodarskih in narodnopolitičnih programskih načel, ki so opredeljevala slovensko politiko dvajsetih let. V njih se

odražajo, ob konstantah iz prejšnje politične dobe, vse spremembe, ki so jih terjale nove razmere po prvi svetovni vojni, posebej tudi glede položaja Slovenije in slovenskega naroda v odnosu do Jugoslavije in jugoslovanstva. Posebna vrednost Perovškovega dela je pozornost, ki jo je posvetil predstavitvi ne le programov najpomembnejših strank na Slovenskem, temveč tudi manjših političnih subjektov, ki so bili doslej v zgodovinospisju le marginalno obravnavani, so pa zanimivi za celovito podobo pestrega slovenskega političnostrankarskega življenja v poprevratnih letih in v času vidovdanskega klasičnega parlamentarizma. Zbornik bo dragocen pripomoček za seminarsko delo pri študiju zgodovine, prav gotovo pa bo pritegnil tudi širšo pozornost, saj je zanimiv tudi kot izhodišče za primerjavo tedanjega strankarskega pluralizma z današnjim. Perovškov zbornik je pomembna obogatitev zbirke *Viri*, ki pod prizadevnim vodstvom glavnega urednika prof.dr. Franceta M. Dolinarja uspešno zapolnjuje vrzel v znanstvenem izdajanju dokumentov. Ob tem naj opozorimo na koristnost nadaljevanja zbornika tudi za trideseta leta, pa tudi objave političnih programov slovenskih strank, organizacij in združenj v zamejstvu, v okviru Italije in Avstrije, kar bi bil dragocen prispevek k celoviti podobi politične zgodovine Slovencev med prvo in drugo svetovno vojno.

Miroslav Stiplovšek

Carlo Spartaco Capogreco, Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942–1943). Cosenza : Fondazione Ferramonti, 1998. 157 strani.

Carlo S. Capogreco je gotovo najpomembnejši raziskovalec italijanskega koncentracijskega sistema za časa druge svetovne vojne. Pri Capogrecu pa ne gre samo za strokovno, znanstveno zanimanje, ampak tudi za osebno angažiranje v prizadevanjih za to, da se v Italiji prizna in spozna to temno in sramotno stran nacionalne zgodovine. Tako je pred leti dal pobudo za ustanovitev mednarodnega Sklada Ferramonti, ki mu tudi predseduje. Ime je sklad dobil po kraju (Ferramonti di Tarsia, v pokrajini Cosenza v Kalabriji), kjer je bilo med vojno taborišče, v katero je fašistični režim po vstopu v vojno zaprl predvsem tuje Jude, a tudi mnoge Slovence, Hrvate, Črnogorce in pripadnike drugih narodov. Sklad ima namen ohranjati spomin na to taborišče in si prizadevati za prijateljstvo med narodi.

Tokrat nam je Capogreco pripravil knjigo, ki je nedvomno pomembna za Slovence. Prav Slovenci (med njimi tudi Dušan Kermavner) so namreč tvorili večino jetnikov taborišča Renicci v pokrajini Arezzo v Toskani. To taborišče je nastalo leta 1942, da bi v njega premestili zapornike iz taborišča v Gonarsu, za katerega so fašistične oblasti po pobegu skupine jetnikov smatrale, da je preblizu Sloveniji. Poleg Slovencev so bili v Renicciju zaprti še številni Hrvati in pa italijanski komunisti in anarhisti, ki so jih sem premestili v glavnem po 25.7.1943, ko je padel Mussolini.

Knjiga pa nedvomno presega to posebno epizodo italijanske internacijske politike in to politiko osvetljuje v celoti, predvsem njeno izvajanje na Slovenskem. To ima še večji pomen ob dejstvu, da je italijanska poveljna oblast od vsega začetka, kot piše avtor v svojem uvodnem zapisu, uvedla do te teme politiko »pozabe«. Sistematično brisanje vsakega sledu o fašističnih koncentracijskih taboriščih v povojni Italiji je bilo namreč vse prej kot naključno. Tudi tako se je ustvarjal in ohranjal mit o »buono italiano« (dobrem Italijanu), o nevpletenosti fašističnega režima in italijanske države v grozodejstva in zločine. Avtor odločno zavrača s tem mitom povezano tezo, da so bila koncentracijska taborišča in načrtno uničevanje jetnikov le stvar nacizma. Italijansko politično in širšo javnost pozove, naj se končno odkrito sooči z zgodovinskimi dejstvi in prizna, da je tudi Italija imela svoja uničevalna taborišča, čeprav v njih jetnikov niso pobijali po tovarniškem sistemu v plinskih celicah, ampak z lakoto in boleznimi. In to že leta 1930 v Libiji.

In res nam knjiga na podlagi izvirnega gradiva nudi poglobljen vpogled v ta aspekt italijanske represivne politike na Slovenskem, kjer je bila najbolj sistematično izvajana. Brez slepomišenja so italijanski zločini v t.i. Ljubljanski pokrajini označeni kot nadaljevanje nasilne asimilacijske politike do Slovencev (in Hrvatov) znotraj italijanskih meja po letu 1918. Deportacije in internacije so